

УДК 332
© 2015

Л.М. ВАСІЛЬЄВА,
доктор наук з державного
управління

Р.Ю. ОЛІЙНИК
студент

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет,
Україна
E-mail: l.m.vas@mail.ru

м. Дніпропетровськ, вул. Ворошилова, 25

ФОРМУВАННЯ
ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО
СЕРЕДОВИЩА
АГРАРНОГО СЕКТОРУ

Уточнено економічну сутність понятійного апарату щодо категорії “інституціональне середовище”, яке окреслено як провідна умова та чинник розвитку аграрного сектору економіки. Визначено вплив неформальних інститутів на формування інституціонального середовища аграрного сектору. Сформульовано низку правил узгодженої взаємодії ринкових інститутів. У формуванні інституціонального середовища аграрного сектору особлива увага має приділятися, зокрема, проблемі пошуку оптимальних у нинішній економічній ситуації організаційно-правових форм консолідації всіх підприємств, демократизації, децентралізації й розвитку міжгосподарського та місцевого самоврядування.

Ключові слова: аграрний сектор, інститути, інституціональне середовище, трансформація.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні розпочалося формування ринкової економіки, яке було пов'язане з відтворенням та формуванням ринкових інституцій. Трансформаційні зміни викликали інституціональні перетворення і в аграрному секторі економіки. Україна отримала у спадок украї неефективний аграрний сектор з викривленою структурою виробництва, браком приватної ініціативи та хибними стимулами щодо підвищення продуктивності. Крім цього, ринкових інституцій, таких як ринок землі, механізм забезпечення виконання контрактів, процедура банкрутства та ринково орієнтована аграрна політика, узагалі не було.

Ефективне функціонування аграрного ринку та в цілому аграрної сфери економіки визначаються ступенем розвиненості його інститутів. Інституціональні перетворення розглядаються сучасною інституці-

онально-економічною наукою як найважливіша умова ефективності ринкового реформування економіки. Інституціональні зміни спрямовані на створення нових або оновлення наявних інститутів, які формують певні “правила гри”. На основі цих правил і механізмів складаються взаємини людей в економічній, суспільній, політичній та інших сферах [2, 3].

У науковій літературі теоретичні й методологічні проблеми формування інституціонального середовища аграрного сектору економіки висвітлювали відомі вітчизняні вчені М.Й. Малік [1], В.Я. Месель-Веселяк [2], П.Т. Саблук [4], О.Г. Шпикуляк [5] та ін. Проте питання узгодженої взаємодії ринкових інститутів й дотепер залишаються недостатньо глибоко вивченими і потребують додаткових наукових досліджень. Саме цей напрям проблеми і став **метою наших досліджень**.

Україна вступила на шлях розбудови ринкових відносин в аграрній сфері економіки, але відразу зіткнулася з проблемами інституціонального характеру. Серед них особливо виділяються:

1) повільна адаптація ринкових інституцій та інститутів до умов вітчизняної системи агрогосподарування;

2) незадовільна модифікація старих і формування нових ринкових інститутів;

3) неузгодженість системи регулювання аграрного ринку, інституцій та інститутів із традиційними економічними відносинами;

4) відсутність комплексного бачення концептуальних засад інституціонального забезпечення розвитку й регулювання аграрного ринку.

Через невирішеність багатьох питань розвиток інститутів та інституцій у державі сьогодні невідкладно слід розглядати як фундаментальну проблему, розв'язання якої сприятиме ефективному функціонуванню аграрного ринку [5].

Спрямованість інституційних змін визначається попередньою траєкторією розвитку (path dependence) [6]. При цьому економічні суб'єкти, які утворилися внаслідок існування інституційної матриці, прагнуть зберегти status quo, тобто сформовану інституціональну структуру.

Розв'язанню проблем трансформації економічних процесів присвятив свої наукові праці директор ННЦ "Інститут аграрної економіки" акад. НААН П.Т. Саблук. Зокрема, це інститути власності, ціни, ринку, обліку та фінансового забезпечення. Він зазначає, що успішне функціонування вказаних інститутів забезпечують відповідні умови, або прарила гри [4].

Дослідження проблематики переходу аграрного сектору до стійкого розвитку вимагає врахування комплексної взаємодії реальних економічних, соціальних, політичних та екологічних процесів, які складають його основу, що припускає використання методології інституціонального аналізу, врахування динаміки інституціонального фону, рівня сформованості інститутів, як формальних, так і неформальних. На нашу

думку, інститути аграрного сектору – це формальні та неформальні установи, механізми, через які реалізуються відносини між суб'єктами аграрного сектору в макро- та мікросередовищі.

Проведені аграрні реформи виявили особливості трансформаційного періоду. Привнесені штучні умови без наявності належного інституціонального забезпечення не дали очікуваних результатів. Причини негативних наслідків реформ полягають у відсутності підготовчих заходів, недооцінці впливу неформальних інститутів – звичок, традицій; значній інертності розвитку суспільства, недостатньому рівні знань та правової освіти [1].

Сфера неформальних інститутів, яка взагалі ігнорувалася в ході становлення нового типу суспільних відносин в Україні, виявилася найбільш інертною в усіх країнах на пострадянському просторі. Одним із найскладніших завдань було створення інститутів, здатних ініціювати і просувати розвиток ринкових механізмів в агропродовольчій галузі. Крім того, неформальні інститути, наприклад звичаї, культурні традиції, норми поведінки, цінності, впливають на особливості та темпи формування ринкових відносин. У трансформаційний період уже зруйновано командно-адміністративний механізм регулювання господарської діяльності, а нові інституції перебувають ще на стадії становлення. Саме успадковані неформальні інституції нібито пролонговують дію застарілих стереотипів економічного мислення та поведінки суб'єктів господарювання і призводять до непередбачуваних наслідків у сфері державного регулювання аграрних ринків.

Можна відзначити досить велику вагу неформальних інститутів порівняно з формальними. У середовищі неформальних інститутів значне місце відводиться корупції та зловживанню, особливо, коли йдеться про тіньові ринки купівлі–продажу землі, формування латифундій, рейдерство. З подальшим упровадженням трансформаційних процесів економіки, і аграрного сектору в тому числі, неформальні інститути все час-

тіше своїм місцем поступаються формальним. Саме неформальні інститути виконали важливу адаптаційну функцію в перехідних умовах.

Дія неформальних інститутів пов'язана зі ситуаціями, коли економічні агенти в процесі прийняття рішень орієнтуються на конструкції, які сформовані на досвіді минулого, і застосовуються до конкретних інституціональних умов. Сучасні протиріччя між системою неформальних інститутів, що характерно для сільської місцевості, перспективним стійким розвитком аграрної сфери країни обумовлені, на наш погляд, двома основними причинами.

По-перше, пряме перенесення західних інститутів в українське середовище, які активно пропагувалися на початку 90-х років як основа формування ринкових відносин, відкидалося через нерозуміння їх людьми, вихованими в умовах адміністративно-командної системи і несумісність цих інститутів з культурними та ідеологічними установками, що склалися. У результаті безкомпромисне нав'язування норм та правил ринкового господарювання призвело до створення неформальних інститутів, які перешкоджають розвитку аграрної сфери на сучасному етапі. По-друге, катастрофічні наслідки політики "шокової терапії" ще більше погіршили ситуацію стрімким зростанням недовіри уряду, рівень якої не відновлено й донині, що ускладнює проведення реформ, обмежує передбачуваність реалізації тих чи інших державних проєктів [5].

Унаслідок значна динаміка інституціональних змін, безперервний процес реформування аграрного сектору породили особливий нестабільний інституціональний фон, що обмежує можливості прогнозування розвитку галузі. При цьому категорія "стійкий розвиток" ввібрала в себе не тільки питання традиційної економічної науки, а й широке коло проблем, що включає соціальні, інституціональні та політичні перетворення, необхідні для забезпечення зростання аграрного виробництва та якісного поліпшення умов життя сільського населен-

ня. Поведінка даних перетворень не вкладається в рамки ринкової теорії, заснованої на принципах індивідуалізму, раціоналізму, повної інформованості та ефективності ринків.

Соціальні інститути, як стійкі форми організації сумісної діяльності людей, є важливою ланкою, що сприяє забезпеченню стійкого розвитку сільських територій. Однак в умовах кризової ситуації соціальні та економічні інститути діють не узгоджено, не здатні організувати громадські інтереси, налагодити функціонування соціальних зв'язків як у масштабі всього суспільства, так і на рівні окремих спільнот, у тому числі – сільської.

Сучасні економічні агенти, особливо в аграрній сфері, діють в умовах високих трансакційних витрат, не надто чітко визначених прав власності і ненадійних контрактів, в умовах ризику і невизначеності. Реакція на недосконалість інституціонального середовища існування аграрних товаровиробників лежить в основі формування тіньової економіки, а також різного роду квазіринкових відносин в аграрному секторі та суміжних галузях.

Системи інститутів у їх взаєминах та взаємозв'язках утворюють інституціональне середовище, що дає не тільки, і навіть не стільки, набір відповідних інституцій, скільки особливого роду матрицю розвитку, на основі якої відбувається формування та відбір найбільш ефективних форм та способів господарювання. Інституціональне середовище, вважаємо, являє собою сукупність економічних, політичних, соціальних, юридичних правил, що утворюють базис для виробництва, обміну та розподілу в масштабах національної економіки, а головну роль у визначенні формальних правил, які становлять його основу, відіграє держава. Інституціональне середовище визначає напрями та швидкість інституціональних змін, тому його можна вважати провідною умовою та чинником розвитку аграрного сектору економіки.

Висновки

Узгоджена взаємодія ринкових інститутів досягається при дотриманні певного набору правил. По-перше, узгодженість прийнятих рішень усіма інститутами, що представляють законодавчі та виконавчі органи влади, як на державному, так і регіональному рівнях. Така узгодженість повинна бути забезпечена по вертикалі – між державними управлінськими рішеннями й рішеннями, прийнятими на регіональному рівні, та по горизонталі – між інститутами управління регіоном, між регіональними інститутами й інститутами місцевого самоврядування.

По-друге, рішення, прийняті органами управління, мають бути узгодженими зі стратегічними цілями функціонування та розвитком регіонального аграрного сектору економіки.

По-третє, проблеми, які вирішуються в кожному регіоні, значною мірою повинні

відповідати державним завданням, але враховувати місцеві особливості.

По-четверте, при визначенні меж державного регулювання необхідно керуватися такими критеріями, як ефективність функціонування аграрного сектору, рівень забезпеченості продовольством населення регіону, рівень імпорту (експорту) в регіоні.

У процесі формування інституціонального середовища аграрного сектору особлива увага повинна приділятися проблемі пошуку оптимальних у нинішній економічній ситуації організаційно-правових форм консолідації аграрних, промислових та інших підприємств, нових механізмів взаємовідносин між господарюючими суб'єктами на продовольчому ринку, демократизації, децентралізації й розвитку міжгосподарського та місцевого самоврядування.

Бібліографія

1. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169–177.
2. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 3–12.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
4. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 3–11.
5. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
6. David P.A. Path Dependence, its critics, and the quest for “historical economics” / P.A. David. – Stanford, CA: Economics Department. Working Paper. – 2000. – № 00-011. – P. 29–38.

Рецензент – доктор економічних наук,
професор **І.П. Приходько**